

De utopische journalistiek als reactie op de inertie van de Noordnederlandse pers (1814-1820)

door

DR. JOAN HEMELS

I

Het komt mij voor, dat de Noordnederlandse kranteman in de periode van 1814 tot 1830 een energiek persoon was. Met „kranteman” bedoel ik dan niet de courantier die de krant als produkt van een nog ambachtelijk bedrijfje redigeerde en drukte, maar de *bezorger*. In het produktie- en verspreidingsproces van de krant neemt hij zelfs nu nog een sleutelpositie in, ook al wordt hij niet als zodanig betaald¹.

In de negentiende eeuw was de kranteman, zoals hij genoemd werd, een attent iemand die op bijzondere wijze streefde naar het onderhouden van goede relaties met zijn afnemers, de lezers, die de krant in eigendom of voor een bepaalde tijdsduur in huur ontvingen. Evenals de lantaarnopsteker en de omroeper – wie doet nog zo nadrukkelijk met zoveel inspanning tegen de geringste kosten kond in een massacommunicatieproces? – evenals de genoemde beroepsbeoefenaren, kwam de kranteman aan de deur om kermiswensen te doen. Ook vergat hij niet bij gelegenheid van Nieuwjaar de beste wensen uit te spreken en een gedrukt vers, al of niet met een prent, aan te bieden².

Slechts een handjevol journalisten en uitgevers was zo opvallend actief in de hier te behandelen jaren na de Franse tijd en voor de Belgische Omwenteling. Zelfs de lezers komen er bij een tijdgenoot, de auteur van de nog steeds gelezen *Camera Obscura*, slecht af.

Een van de figuren in dit boek van Hildebrand, Pieter Stastok sr., liet de partij oortjesband die hij nog op zolder had liggen, liever verrotten dan ze op de markt te verkopen. „Hij behoorde,” zo luidt de tekst, „alzo tot die mensen, die hun zaken aan kant

1. Volgens het jaarverslag 1971 van De Nederlandse Dagbladpers bestaat het bezorgersbestand thans voor meer dan de helft – in grote steden praktisch geheel – uit scholieren.

2. Zie o.m. J. W. Kirchner, *Nederlanders door Nederlanders geschetst*, Amsterdam, 1842, blz. 83.

gedaan hebben en, het uitzicht op verdere winsten opgevend, zich met een vrij aardig inkomen, een onverzettelijke afkeer van stoommachines en de Haarlemse courant³ tevreden stellen.”⁴ Nee, het verhaal van de Noordnederlandse geschiedenis tussen 1814 en 1830 is verre van imposant. De Nijmeegse historicus Rogier heeft het zonder omhaal van woorden als volgt uitgedrukt: „Het is een duffe tijd van dommelige meelzakken en Jan Salies.” Desalniettemin gaf koning Willem I, door Jan Salies omringd, volgens dezelfde auteur lessen in kloeke gezonde durf⁵. Dat er in het hofje van de Stastoks en Jan Salies nog lichtpunten waren, ontkent Rogier elders niet, maar: „Terwijl in de Zuidelijke Nederlanden het liberalisme de koning en minister Van Maanen tot nachtmerrie werd, bleef in het noorden de rust van de huiskamer heersen bij de lucht van dove kolen en Goudse pijpen.”⁶

Vanuit de sociaal-economische geschiedschrijving komt men tot een aantal factoren van sociale, economische, demografische en meer psychologische aard die tezamen misschien een bruikbare verklaring geven voor de inertie die Noordnederland aankleefde.

De industriële revolutie, die de structuur van Engeland tussen 1760 en 1830 volkomen wijzigde, is te beschouwen als de overgang van het vroegkapitalisme naar het moderne kapitalisme. Op het vasteland van Europa kwam deze ontwikkeling later op gang. In het gebied dat België zou gaan heten, speelde de industriële revolutie zich ongeveer tussen 1800 en 1830 af. In Noordnederland was voor het midden van de vorige eeuw van een economische en sociale omwenteling nog geen sprake; de periode van het vroegkapitalisme sleepte zich hier voort tot 1850. Tot dan toe is ook nauwelijks iets te bespeuren van een arbeidende klasse die bewust streeft naar verbetering van haar materiële en ideële positie en een arbeiderspers probeert op te zetten⁷. De kapitalistische mentaliteit, gekenmerkt door een rationalistisch winststreven, was nog ver te zoeken. Het gebrek aan initiatief, durf en voortvarendheid stond ook in schrille tegenstelling tot de juichende bewoordingen waarin de proclamatie gesteld was die op 17 november 1813 verscheen in de *'s-Gravenhaagsche Courant*. Tijdgenoten zochten de oorzaak van het uitblijven van een economische herleving al te

3. Bedoeld is de *Oprechte Haarlemsche Courant*, een krant die in de vorige eeuw veel gelezen werd vanwege de familieberichten in de advertentiekolommen.

4. *Camera Obscura*, Utrecht-Antwerpen, z.j., blz. 56.

5. L. J. Rogier, *De eerste twee koningen uit het huis Oranje*. In: *Terugblik en uitzicht*, dl. II, Hilversum-Antwerpen, 1965, blz. 133-163, hier blz. 141.

6. L. J. Rogier, *Nederland van 1813 tot 1963*. In: *idem*, dl. I, 1964, blz. 263-289, hier blz. 264.

7. Zie voor de geschiedenis van de Westeuropese pers van 1815 tot 1830: Th. Luyckx, *Overzicht van de ontwikkeling der communicatiemedia*, Brussel (1970), blz. 88 e.v.

eenzijdig in de protectionistische politiek. Latere auteurs legden – soms ook te eenzijdig – de nadruk op de lauwhartigheid, aangeduid als „de algemene geestesgesteldheid” of nog verhullender uitgedrukt. Colenbrander schreef honend over het land waar de aansprekers thuis hoorden, de Goudse pijpen en de natte voeten⁸. Als positief resultaat van de revolutiejaren 1795 tot 1813 noemt Brugmans de groei van een eenheid in alle opzichten⁹. Eenheid met de zuiderburen was echter een fictie. Op het Congres van Wenen (1814-1815) richtten de Grote Mogendheden het Koninkrijk der Nederlanden op zonder zich hierom te bekommeren. Toch was de samenvoeging – mede dankzij koopman-koning Willem I – in het economische vlak althans voor de industriële bourgeoisie in de grote steden van het Zuiden niet onvruchtbaar.

De „Belgen” waren hun tijd vooruit. Zij zagen bijv. dat de stapelmarkt geen economische functie meer vervulde in het internationale handelsverkeer. Zij waren ook in liberale staatsrechtelijke begrippen vooruit. Van hen kwam het tweekamerstelsel, de vrijheid van drukpers en de openbaarheid van beraadslaging in althans één der delen van de volksvertegenwoordiging. De grondwet van 1815 ademde daardoor een heel andere geest dan die van 1814 waarin over de vrijheid van drukpers en de openbaarheid van beraadslaging werd gezwegen¹⁰.

De waarschijnlijk als eerste liberaal in Noordnederland te betitelen voorzitter van de grondwetscommissie, G. K. van Hogendorp, moet niet zonder sympathie de met succes bekroonde poging van de „Belg” O. Leclerc gevolgd hebben om in het drukpersartikel de toevoeging op te laten nemen, dat de drukpers een doelmatig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting is. Voor minister Cornelis Felix van Maanen was de pers echter nu eens een werktuig van de overheid, een politiek machtsmiddel, dan weer een kwaad dat zoveel mogelijk bestreden moest worden. Van een voorspoedige kwalitatieve en kwantitatieve ontwikkeling van de Noordnederlandse pers kon na de bevrijding van de Franse overheersing geen sprake zijn.

De schone leuzen na de val van Napoleon in november 1813: „herleving van ons zelfstandig volksbestaan”, „het afwerpen van

8. Geciteerd bij I. J. Brugmans, *Paardekracht en mensenmacht. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1795-1940*, 's-Gravenhage, 1969², blz. 66-67. Zie voor bedoelde periode ook: C. H. E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland, 1780-1848. Kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaardering van een periode*, Haarlem, 1965.

9. Zie Brugmans, *a.w.*, hoofdstuk I.

10. N. Cramer, *Parlement en pers in verhouding tot de overheid*, Leiden, 1958, blz. 48 en J. M. H. J. Hemels, *Op de bres voor de pers. De strijd voor de klassieke persvrijheid*, Assen, 1969, blz. 16.

de couranten belemmerende kluisters", „het nieuwe tijdperk" etc. bleken holle kreten. De belastingen op kranten in de vorm van het berucht geworden dagbladzegel – sinds 1 januari 1812 geheven – werd gehandhaafd bij proclamatie in het Staatsblad no. 4 d.d. 21 november 1813¹¹. De wetgeving op de drukpers mocht dan geen censuur kennen, de strafrechtelijke verantwoordelijkheid bleef bestaan en liet kwaadwillige ministers van Justitie speelruimte om de rechten van de pers te beknotten.

Voor de pers liggen de cesuren van de negentiende eeuw in de jaartallen 1848 en 1869. In het eerste jaar verwierven de kranten de lang bevochten en toch nog plotseling bereikte ideële, zo men wil: juridische persvrijheid, die meer was dan uit een vaag en primitief geredigeerd grondwetsartikel op het eerste gezicht bleek. De mentaliteit was echter veranderd ten opzichte van 1815. De jurisprudentie van na 1848 garandeert een stelsel van vrijheden en waarborgen voor de pers, dat nu nog functioneert. De afschaffing van het dagbladzegel in 1869 bracht de nog hardnekkiger bevochten economische persvrijheid. Ook hierin liep Nederland achter. Teruggedrongen naar de achterhoede in de jaren na 1813, duurde het ook na het midden van de eeuw nog lang, voordat zowel in economisch als in cultureel opzicht de meest opvallende achterstand was weggewerkt.

Aangezien krachten uit een nabij en verder verwijderd verleden in de pers van na 1813 bleven doorwerken, is genoemd jaartal voor de periodisering in de persgeschiedenis minder gelukkig¹².

Een andere dan een pragmatische reden is er niet dat wij in het onderstaande de draad oppakken op het tijdstip dat Willem Souverein Vorst werd.

II

Onder het kopje „Royaume des Pays-Bas" schreef Bourson in 1875 o.m.: „L'histoire du Directoire et de l'empire est le martyrologe de la presse; celle du royaume des Pays-Bas ne l'est pas moins."¹³ Een martelgang in het Zuiden en een lijdensgeschiedenis in het Noorden? Deze aanduiding is in ieder geval voor Noordnederland juist. Wie vanaf 1 januari 1814 in koffiehuis of herberg een blik op de leestafel wierp, zag daar – ongeacht het dorp of de

11. Zie hiervoor Hemels, *a.w.*, blz. 31 e.v.

12. I.t.t. W. P. Sautijn Kluit en R. van der Meulen, twee oudere pershistorici, kiest M. Schneider voor 1798 i.p.v. 1813 als afsluiting van het tweede tijdvak van de Nederlandse persgeschiedenis. Zie: M. Schneider, *De Nederlandse krant. Van 'nieuwstydinghe' tot dagbladconcentratie*, Amsterdam, 1968, blz. 134.

13. Ph. Bourson, *Histoire de la presse*. In: *Belgique morale et intellectuelle*, Bruxelles, 1875, blz. 357-382, hier blz. 372.

stad waar hij zich bevond – de Nederlandsche Staatscourant liggen. De overheid beconcurrerde de toch al zwakke kranten met een eigen medium, dat toen nog geen blad met enkel de officiële besluiten etc. was, maar dat ook rubrieken buitenlands nieuws, binnenland met later vooral parlementaire verslaggeving, beursberichten etc. bevatte. Ingevolge de besluiten van de Souverein Vorst d.d. 18 december 1813, nrs. 5 en 6, moesten alle stukken van het gouvernement door middel van het Staats Blad en de Staats-Courant gepubliceerd worden.

De lagere overheid zocht ook naar een publikatiemogelijkheid en vond die. Zo maakte de commissaris-generaal van het Departement van de Boven-IJssel in het eerste nummer van de *Arnhemse Courant* van 1 januari 1814 bekend, dat alle bekendmakingen etc. van het bestuur van het departement door middel van genoemde krant ter kennis van de heren burgemeesters en de ingezetenen gebracht zouden worden „teneinde te strekken tot derzelve informatie, of om zich daar na te gedragen”. De burgemeesters in zowel steden als dorpen werd daarom opgedragen op kosten van de gemeente een abonnement te nemen¹⁴.

Deze relatie tussen provincie en uitgever (sinds 1 februari 1816 C. A. Thieme) werd op 1 november 1837 door het provinciaal bestuur verbroken. Voorts werden de lopende abonnementen opgezegd en de drukorders ingetrokken, omdat het bestuur het zeer oneens was met de dan duidelijk liberale koers van de krant en haar niet zelden vrijmoedige toon tegenover de overheid.

De *Arnhemse Courant* heeft in de literatuur de eer verworven de eerste politiserende krant in de negentiende eeuw te zijn¹⁵. Men dient echter wel te bedenken, dat haar oppositie tegen het regeringssysteem van Willem I slechts langzaam vorm kreeg en eerst een hoogtepunt bereikte in de veertiger jaren¹⁶. Het jaar 1830 met de gebeurtenissen in Brussel verleidde de krant zelfs nog tot een tijdelijk patriotisme. Aangezien de *Arnhemse Courant* tot 10 april 1854 slechts vijf keer per week verscheen, bestond voor 1830 in Noordnederland formeel geen enkel dagblad.

De krant verscheen op zondag, dinsdag, woensdag, donderdag en zaterdag, maar het zondagsnummer werd op maandag bij de abonnees bezorgd. Inhoudelijk had zij alles van een dagblad. Men

14. Facsimilé van het eerste nummer van de *Arnhemse Courant* bij artikel van M. Schneider, *Arnhemse Courant, gebaat, gevreesd, geëerd*, in het jubileumnummer van deze krant van maart 1964.

15. E. Th. Waaldijk, *Die Rolle der niederländischen Publizistik bei der Meinungsbildung hinsichtlich der Aufhebung der Sklaverei in den Westindischen Kolonien*, Münster, 1959, blz. 31 e.v.

16. De vijf bekende processen tegen Thieme werden gevoerd in 1823, 1839, 1842, 1843 en 1845.

moet de rol van de pers als politiek instrument voor 1840 niet overschatten; vlugschriften speelden – met name in de kwestie van de vrije meningsuiting is dat duidelijk – een publicistisch belangrijker rol. Zij zijn te beschouwen als spiegels én instrumenten van politieke praxis. Politiek was nog zo'n individuele onderneming, dat ook publicistische activiteiten op het terrein van de politiek meer privaat werden bedreven.

De Belgische Omwenteling heeft de bestaande pers niet zozeer uit een apathische houding gerukt als wel aanleiding gegeven tot het oprichten van nieuwe bladen pro en contra het regeringsbeleid. Een voorbode was de *Éclaireur politique*. Journal d'opposition, die van 1827 tot 1831 te Maastricht werd uitgegeven. Op 1 april 1829 verscheen het eerste nummer van *De Noord-Brabander* te 's-Hertogenbosch; tijdens de status quo (1830-1839) stond zij onder strenge censuur. Slechts kort bestonden de opiniebladen van de conservatieve mr. F. A. van Hall (*De Noordstar*, 1829) en de liberale mr. D. Donker Curtius (*De Standaard*, 1830)¹⁷.

Verontrust door het dreigende conflict met het Zuiden, liet mr. G. Groen van Prinsterer op 2 oktober 1829 in een oplage van 600 exemplaren het eerste nummer van het tijdschrift *Nederlandsche Gedachten* verschijnen. Tot 6 mei 1832 bestreed Groen de revolutiegeest. Begin 1829 had hij geschreven: „De kracht der journalen is in ons land bijna alleen van hare verderfelijke zijde bekend: waarom niet eene poging gewaagd, om ook de gunstige uitwerkselen daarvan te doen ondervinden?”¹⁸ De poging werd een falikante mislukking. Een regeringsspreekbuis was de in 1830 opgerichte *Journal de la Haye*.

Het *Algemeen Handelsblad* neemt een bijzondere plaats in. Opgericht op 5 januari 1828 door de katholieke Jacob Willem van den Biesen als twee keer per week verschijnend blad, kreeg het spoedig een politiek karakter. Toen Van den Biesen ook minder gunstige berichten over de gang van zaken in het Zuiden afdruckte en voor afscheiding pleitte, werd hij op 29 oktober 1830 van de Amsterdamse beurs verjaagd. Na het aftreden van Willem I werd officieus bekend gemaakt, dat het *Algemeen Handelsblad* de gewraakte berichten van een hooggeplaatste ambtenaar in Den Haag had betrokken. Op 1 oktober, juist met het oog op de Belgische troebelen dagblad geworden, was het *Algemeen Handelsblad* de eerste zes keer per week verschijnende krant¹⁹.

17. Genoemd in Cramer, *a.w.*, blz. 108.

18. *Groen van Prinsterer als journalist I*. In: *De Journalist*, jrg. I (1950) nr. 1, blz. 28. Ten onrechte schrijft Cramer, *a.w.*, blz. 108 over *De Nederlander*: hij bedoelt o.i. *Nederlandsche Gedachten*.

19. Zie verder o.m. Hemels, *a.w.*, blz. 19 e.v. en Schneider, *a.w.*, 148 e.v.

Hoe de overige kranten die in de verschillende steden werden uitgegeven, uitblonken door „grootte onbeduidendheid van inhoud” blijkt uit een anekdote die Van der Meulen opdist²⁰. „Wegens gebrek aan belangrijk politiek nieuws, door den kalmen staatkundigen toestand, die een reeks van jaren van beroering was opgevolgd, werden allerlei berichten, aardigheden, ongerijmdheden zelfs, zonder voorbehoud, rijp en groen, ter opname ingezonden, gretig geplaatst,” zo beweert hij omstreeks 1885. Het *Algemeen Nederlandsch Nieuws- en Advertentieblad* zou zijn oudere concurrent, de *'s-Gravenhaagsche Courant*, met „Moniteur der Wollennaasters” plegen te betitelen. Dit naar aanleiding van een incident dat in 1820 plaats vond. De *'s-Gravenhaagsche Courant* zou op 20 juni een bericht van overlijden van een zekere Archibald Hope geplaatst hebben. Wat bleek nu? De man was kerngezond gesignaleerd. Reden voor het nieuws- en advertentieblad om een vinnig commentaar als volgt te besluiten: „Nu zouden wij gaarne nog eens weten, waartoe de Haagsche moniteur nog goed is, indien men zelfs aan zijne doodberigten geen geloof mag slaan? Men zal dan niet meer weten, wie er leeft of sterft, en of de stad al of niet in den rouw gedompeld zij! En op zoodanige ontrustende valsche tijdingen, wordt het zegel van het burgemeesterlijk wapen gedrukt! Zij vliegen door de geleerde wereld, op de vlerken van den Oijevaar! o tijden! o zeden!” Het „stads”-wapen van Den Haag bestaat uit een ooievaar die in de kop van de krant was afgedrukt.

Het elkaar op deze wijze hinderlijk volgen was voor alle met de stedelijke overheid al dan niet gelieerde kranten kennelijk journalistiek het neusje van de zalm. Plaatselijke politiek komt voor het midden van de eeuw niet in de krantenkolommen voor, niet, omdat ze niet bestond – zoals Van der Meulen min of meer doet voorkomen –, maar omdat de journalisten voor het merendeel de slaapmuts diep over de oren en ogen trokken. Dit tot groot genoegen van de plaatselijke en/of provinciale overheden die bereid waren hun wapens af te staan, al of niet tegen betaling – zoals vóór 1795 – of diensten. De kranten van dit type zijn: de *Provinciale Noord-Brabantsche en 's-Hertogenbossche Courant* (Den Bosch), *Le Courrier de la Meuse* (Maastricht), de *Middelburgsche Courant* (Middelburg), de *Leeuwarder Courant* (Leeuwarden), de *Nieuwe Groninger Courant* en de *Provinciale Groninger Courant* (Groningen), de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* (Assen), de *Overijsselsche Courant* (Zwolle), de *Utrechtsche Courant*

20. R. van der Meulen, *De courant. Geschiedkundig en vergelijkend overzicht der nieuwsbladen van alle landen. Naar in- en uitheemsche bronnen bewerkt*, Leiden (1885), blz. 103-104.

(Utrecht), de *Dordrechtsche Courant* (Dordrecht), de *Leidsche Courant* (Leiden), de reeds genoemde *'s-Gravenhaagsche Courant* (Den Haag), de *Rotterdamsche Courant* (Rotterdam), de *Opregte Haarlemsche Courant* (Haarlem) en de *Amsterdamsche Courant* (Amsterdam).

De *Arnhemsche Courant* en haar opmerkelijke ontwikkeling hebben wij hierboven reeds besproken. In tegenstelling tot deze krant hebben de anderen voor het merendeel hun wortels in de achttiende eeuw, de *Opregte Haarlemsche* zelfs in de zeventiende eeuw.

III

Het verhaal van de Noordnederlandse pers zou na de laatste alinea's gevoeglijk beëindigd kunnen worden, ware het niet, dat er utopische kranten verschenen zijn die tot dusverre nauwelijks opgemerkt zijn. Robijns heeft in zijn rijke en uitstekend bewerkte dissertatie aangetoond, dat een „volkspers” na 1780 ten onzent slechts een kort leven beschoren was en dat eerst na 1840 onder enigszins verwante omstandigheden ten tweede male volksblaadjes ontstonden. Zoals reeds in de eerste paragraaf uiteengezet is: buiten Frankrijk en Engeland was er vóór 1830 in West- en Midden-Europa nog vrijwel niets van een democratische stroming te bespeuren. Dat Duitsland op politiek en sociaal-economisch gebied een grote achterstand had in te halen, is volgens Robijns minder bevreemdend dan dat in het noorden van het nieuwe koninkrijk der Nederlanden van opgewekt politiek leven nauwelijks gesproken kan worden. „Noord-Nederland had,” aldus Robijns, „in de tweede helft van de achttiende eeuw immers een belangrijke rol gespeeld in de politieke meningsvorming. Hier moest men in politiek opzicht onder het verlichte despotisme van Willem I eigenlijk weer geheel opnieuw beginnen. Het leek, alsof de patriotten die na 1795 zo krachtig naar centralisatie hadden gestreefd, er zich nu tevreden mee stelden, dat althans dit programma-punt verwezenlijkt was, en daaraan hun democratische desiderata opofferden. Teleurstelling over de resultaten van de partijstrijd in de Bataafse tijd en economische uitputting hadden de bereidheid doen ontstaan zich toe te vertrouwen aan een vaderlijk bewind.”²¹ Evenals iemand als Louis de Potter in het Zuiden echter al vóór 1830 aanhanger van democratische beginselen was en daarvan luidruchtig blij gaf, was de niet door Robijns opgemerkte utopische pers in het Noorden – met Jean Baptiste Didier Wibmer als

21. M. J. F. Robijns, *Radicalen in Nederland (1840-1851)*, Leiden, 1967, blz. 33.

exponent – een vorm van verdrukte protestjournalistiek die gretig aftrek vond.

In de door Robijns behandelde periode van 1840 tot 1850 kon de kritiek op plaatselijke en landelijke personen en toestanden iets directer en opener geuit worden. Dat gebeurde eerst in Frankrijk en daarna in Nederland o.m. door middel van fysiologieën, kortere of langere schetsen, waarin allerlei levenssituaties beschreven werden. Het kon niet missen, of er kwamen ook maatschappelijke wantoestanden in ter sprake²².

Voor 1830 was zelfs iedere vorm van bedekte kritiek moeilijker. Dit heeft o.i. de utopische journalistiek van de jaren 1819 en 1825 in het leven geroepen²³. „Gesellschaft” aldus prof. dr. H. J. Prakke in een voorwoord op het onderzoek van Ilse Modelmog naar utopische communicatie, „bildet sich in öffentlicher Kommunikation, wie andererseits die jeweils historische Gestalt dieser Kommunikation von der Gesellschaft bestimmt wird. Auch utopische Gesellschaften sind kommunizierende Gesellschaften ; und das öffentliche Zwiegespräch ist der Indikator für ihre innere Verfassung.”²⁴ Dr. Modelmog geeft een nauwkeurige analyse van het verschijnsel (sociale) utopie en van de utopist. Slechts één citaat moge volstaan in het beknopte bestek van dit opstel : „Die Utopie ist also in der Wirklichkeit ihrer Entstehungszeit verankert. Sie entwirft ein Gegenbild oder verlängert vorhandene Tendenzen in die Zukunft, um ihre segensreichen oder verhängnisvollen Konsequenzen aufzuzeigen. Der Utopist ist deshalb auch in gewissem

22. „Men wilde alle activiteiten van de menselijke samenleving beschrijven, evenals in de wetenschap der fysiologie de levensverrichtingen van menselijke, dierlijke en plantaardige organismen worden bestudeerd.” Robijns, *a.w.*, blz. 49, noor 259.

23. Van der Meulen, *a.w.*, blz. 104 noemt als „dwaze couranten” de nummers van de Narrensteinsche Courant, een vrolijk en geestig Leesblad uit 1811. Bestaande toestanden, zeden, gewoonten en personen (onder gefingeerde namen) werden hierin gehekeld. Redacteur was Fokke Simonsz, uitgever H. Moolenijzer te Amsterdam. De laatste gaf acht jaar later ook de Utopiaansche Courant uit.

In het Nederlands Persmuseum te Amsterdam bevinden zich van de Utopiaansche Courant (opgericht in 1819) de nrs. 1 t.m. 8 en 10 t.m. 12 plus een „Brief aan den schrijver der Utopiaansche Courant etc. etc. etc. Door een' Inwoner van Utopia. Geschreven aldaar. In den Focquenbrochiaanschen Schrijfstijl”, Amsterdam, z.j. (Inv. nr. 1825).

Van het Utopiaansch Weekblad (anno 1819) zijn aanwezig de nrs. 1 t.m. 9 en 11 t.m. 12. (Inv. nr. 1826).

Volgens Van der Meulen, *a.w.*, blz. 105 zou Wibmer ook de redactie gevoerd hebben van de Liliputsche Courant.

Van de Liliputsche Courant (anno 1825) zijn in het Nederlands Persmuseum bewaard gebleven de nrs. 3, 6 en 8 t.m. 10. (Inv. nr. 802).

Zie ook : W. P. Sautijn Kluit, *De Narrensteinsche, Utopiaansche en Liliputsche Couranten*. Overdruk uit *Nederlandsche Spectator*, 1872 (Nederlandse Persbibliotheek).

24. In : Ilse Modelmog, *Die andere Zukunft. Zur utopischen Kommunikation* (Düsseldorf, 1970), blz. 9.

Sinne Historiker, er ist ein Zeitgeschichtler seiner Epoche, der aber nicht nur Geschichte aufschreiben will, sondern der immer im Begriff ist, Geschichte zu machen." ²⁵

Gezien de laatste regels van het begin van een brief van „medeutopiaan N.N.“, geschreven aan de redacteur van de *Utopiaansche Courant* te „Utopia den 48. van Rijmmaand des Poëtenjaars 1984” was één vurige medestander nog niet zo doordrongen van het „geschiedenis maken” van de utopiaanse journalistiek: „Mijnheer de Utopiaan ! Heer en vriend ! Deze dient, Om alhier, Op 't papier, U in 't breed, Dat ge 't weet ! Te doen zien, Kan 't geschien. Dat gij nooit, Hoe gij 't plooit, Hoe gij 't schikt, Weegt en wikt, Hoe gij 't mikt, Hoe gij 't stelt, Hoe gij 't meldt, Hoe gij 't doet, Heel veel goed, Of gerijf, Voor uw lijf, En uw wijf, Door 't geschrijf, Met verstand, Van uw krant, Meer gewint, Goede vrind ! – Want arlêe, Hier in steê, Veegt men 't gat, Dat ge 't vat ! Aan uw blad, Als men lost, Vuile kost, Op 't secreet ; Dat ge 't weet ! 't Doet mij leed, Maar het is, Waar en wis. – (...)” Het gehele „vers” is tien keer zo lang ²⁶.

De plaatsnamen in de *Utopiaansche Courant* beantwoorden vaak nauwgezet aan het gezegde „nomen est omen”. Om een greep te doen uit een aantal nummers : Waarom dat ?, Natvloer, Klaagoord, Komiekoord, Dwaasoord, Vreemdoord, Worsthoek, Forbia, Zotoord, Plumpudding, Vrijheidsoord, Utopia zelve, Aux Bains, Wolland, Domhoek, Strafoord, IJsoord, Moroord, Wijsoord, Verlichtingoord etc. De aanduidingen van de maanden harmoniëren treffend met de plaatsnamen : Droefenismaand, 't Is niet anders, Keerweer, Zotmaand, Ontevredenheid, Fopmaand, Helaas, Kabaalmaand, Vrijmoedigheid, Bedrogmaand, Knormaand, Ongewoonheid, Verwarring, Raakwat, Vrees etc.

De eerste nummers hebben advertenties – ook dwars gedrukt in de marge – die de lezers o.m. informeren over de uitgaansmogelijkheden („Kattentrouw”, een „lamertabel Treurspel in elf Bedrijven”) en vooral familieberichten, waaronder deze in nr. 1 : „Heden werd ons ouderhart, door den gevoeligsten slag, getroffen, onze eenige dochter, onze hoop, en de lust van ons leven, raakte zoo verliefd, op een' saletjonker, die haar voor het lapje hield, en, ten laatste, met eene andere, ging strijken, dat zij, van minnennijd, is ijlhoofdig geworden.

N.B. Is in de bedstede No. o van achteraf, in het gekkenhuis ; verzoeken die haar komen bezoeken, om haar een *taaitaai* vrijertje mede te brengen, waarmede zich de ongelukkige, bij gebrek aan een' beteren, amuzeert.”

25. *Idem*, blz. 11-12.

26. Zie voor de brief noot 23.

Onder „Onbekend Zuiden” wordt het volgende bericht gegeven: „Waarom dat? 19. Droefenismaand. Z.M. is uit deszelfs bed, opgestaan, is begonnen, met deszelfs voeten op het *parquet* te zetten, heeft zich, vervolgens, laten aankleeden, heeft ettelijke malen gegaapt en zich de oogen gewreven; heeft toen gedejeuneerd, met deszelfs Zuster, Mevrouw de regerende Prinses van *Liliput*, en, wat later, twee minuten, in het kabinet, met deszelfs Ministers gearbeid. Wij konden niet nalaten om onzer Courant waarde en belangrijkheid bij te zetten, door het mededeelen van deze belangvolle tijding.”

Uit het land „Koude Grond”, plaats „Natvloer”, wordt in nr. 1 bericht dat de tijding verspreid is, dat er oorlog op komst is. „Er wordt sterk gerekruteerd, en de jonge lieden, ter deeg voornemen, om een goed heenkomen te zoeken, wanneer zij kruid van al te nabij ruiken, haasten zich om de 10 penningen handgeld binnen te halen, ten einde, met het uniform, zich provisioneel, in de kroegen en herbergen te vertoonen, met meisjes te dansen, *er ging een patertje langs den kant*, en dergelijke smakelijke dansen meer; de meisjes op brandewijn en suiker te trakteren, den halsdoek hoog op te halen; twist te zoeken, te vloeken, razen en tieren, en eindelijk, om te toonen, wat zij, in het veld, zullen doen, menschen, welke niet willen vechten, blaauwe oogen te slaan, beschonken naar huis te keeren, uit te slapen, het verspild geld betreuren; de naakte tafel, droevig aan te staren; zonder dralen, wat plunjes naar een' vriendelijken oom te brengen, die geld geeft, en een *koupon* daarbij. Dat alles hopen zij te vergoeden, in de aanstaande *campagne*, wanneer zij, als helden, hunne landgenooten zullen uitplunderen, om den vijand den pas af te schijden.”

De schrijver van deze en andere „fraaiigheden” was de jeugdige Wibmer, geboren in 1792 te Amsterdam. Op 28 oktober, toen zes nummers (telkens twee pagina's folio beslaande) verschenen waren, werd hij gearresteerd en beschuldigd van het veroorzaken van onenigheid, twist, tweespalt, verdeeldheid en wantrouwen onder de ingezetenen van het koninkrijk alsmede het verwekken van volksbewegingen, „combustie” en wanorde in de maatschappij. De drukker (Brouwer) en uitgever (H. Moolenijzer) werden ook enige maanden gevangen gehouden en weer vrijgelaten. De laatste was eerder reeds veroordeeld tot honderd gulden boete, aangezien hij niet behoorlijk gepatenteerd zou zijn. Dit had tot het volgende commentaar in de *Utopiaansche Courant* nr. 4 aanleiding gegeven: „Ons voegt het niet, om over zulken maatregel oordeel te vellen; genoeg dat wij beseffen, hoe smertelijk het een' man moet vallen, die open beenen heeft en wiens wederhelft op het punt is om moeder te worden, zoo de ingewonnen berigten niet onecht zijn.

Basta !” De auteur hiervan, Wibmer, werd – onder luide toejuichingen van de publieke tribune – na drie maanden in de kerker gezeten te hebben, vrijgesproken.

De *Utopiaansche Courant* verscheen vanaf nr. 7 (20 februari 1820) bij A. Vink, omdat Moolenijzer het na vier maanden gevangenschap niet meer aandurfde. „Nee, de Koning heeft het niet geweten, dat hij geen stuk brood voor zijn kind mogt verdienen”, aldus de *Utopiaansche Courant* nr. 7. Uitgever Vink gaf ook het *Utopiaansch Weekblad* uit. Het vignet in de kop van dit blaadje (waarin voornamelijk samenspraken van „mijnheer” met „Hans”) bestond uit een letterlijk bij de pakken neerzittende en dommelende god Mercurius, met op de achtergrond een zeilschip op de rede en de tekst: „Hoe lang zult gij nog slapen?”. Het behoeft geen betoog, dat mijnheer en Hans veel over de handel en politieke wandel converseerden. Vink verving het vignet van de *Utopiaansche Courant* na de overname ook. De utopiaanse wereldbol en utopist met kijker werden vervangen door het plaatje van een man met een gekroond hoofd, staande naast een groot rad dat door de hand van een hooggeplaatst dienaar in beweging wordt gebracht. Voor wie mocht denken op plastische wijze tot uitdrukking te zien gebracht dat Van Maanen Willem I een rad voor de ogen draaide, gold de tekst boven het vignet „Alles Utopiaansch” en wel anno 1984.

De redacteur sprak zich moed in met een „Welaan ! de kagchel gepookt ; tweemaal gesnoven ; eenmaal de zandlooper, als koster Sybrand, omgekeerd, en een Artikel geschreven...”. Het produkt van zijn journalistieke zwoegen ging voor 2 1/2 stuiver per nummer (incl. 5 penningen zegel) van de hand. „Een feit is,” aldus Sautijn Kluit, „dat het blad met graagte ontvangen en gretig gelezen werd ; en geen wonder : blauwboekjes en schotschriften waarin het openbaar en bijzonder leven van bekende persoonlijkheden aan de kaak wordt gesteld, waren in Nederland altijd goede speculaties. En van dat gehalte was de *Utopiaansche Courant*.”²⁷ Gezien de graad van moeilijkheid, zal slechts een betrekkelijk gering gedeelte, het verlichte deel, der natie hebben kunnen volgen dat een correspondentie over de voor- en nadelen van de snorwagen boven de diligence als openbaar vervoermiddel kritiek op de contemporaine situatie bevatte. Sautijn Kluit en anderen wilden in de protest-journalistiek eigenlijk alleen de geldelijke speculatie onderkennen. Het harde en snelle ingrijpen van de justitie doet vermoeden, dat

27. Sautijn Kluit, *a.w.*, blz. 7.

toch voldoende tijdgenoten feeling hadden voor het tussen de regels door lezen en nog meer²⁸.

De *Liliputsche Courant* uit 1825 („anno 356,740 3/4”) had eerst als vignet een hooiberg met de woorden „Pas op brand!” en later een zeilschip met de tekst „Pas op de klippen”. Was de eerste tekst misschien voor de lezers bedoeld, de tweede is meer van toepassing op de uitgever en redacteur²⁹.

De pleitrede die Wibmer met veel succes voor de rechter hield, is in druk verschenen. Centraal stelt hij, dat het de palen van dwingelandij te buiten gaat om iemands *gedachten* te willen raden en beknotten. De vrijheid van denken komt z.i. aan iedere Nederlander toe: „Ik pleit voor den zuigeling, die onder het wiegkleed sluimert; ik pleit voor den grijzaard, die leunende op zijn staf, naar het graf daarhenen wankelt. Ik pleit voor hem, wien lompen dekken, die tot de liefde eene bevende hand uitstrekt; ik pleit voor hem, die, door schuimende rossen getrokken, naar de plaats des vermaaks zich henen spoedt.”³⁰

Omgang met een wufte natie, heeft mij iets van haar geest doen overnemen, zo houdt Wibmer de rechters voor. Ernstige werken genieten weinig aftrek; men vraagt niet naar kwarto's en folianten, maar naar brochures en romans: „Om nu het brood, vaak met eene traan besproeid, te verkrijgen, moet ik schrijven naar den hedendaagschen smaak van mijne landgenooten.”³¹ De neerslachtigheid, allerwegen zo duidelijk, zou hij willen tegengaan: „Ik wil eene Courant schrijven, zoo zot, zoo koddig als ooit onder de zon is verschenen. Ik wil raadselachtig wezen: des te langer houdt die de lezers bezig; des te minder hebben zij tijd tot klagen en morren. Het Gouvernement zal, zeer zeker, het doel begrijpen, en mij dank weten.”³² Uit het voorwoord op de pleitrede blijkt, dat Wibmers oogmerken wel degelijk van maatschappijkritische aard waren. Zoals in het economisch leven mensen als Roentgen, Van Vlissingen e.a. uitzonderingen waren die met kop en schouders boven de Stastokken uitstaken, zo wilde Wibmer als nar vermomd leven brengen in de overigens teutige journalistiek van de periode 1814

28. Zie voor dit optreden n.a.v. de kwestie met het Rotterdamse blad *Arlequin* in 1823: Relas en bijlagen, betreffende de procedures in zake van A. May van Vollenhoven, door het publiek ministerie te Rotterdam aangeklaagd als schrijver van zeker tijdschrift genaamd *Arlequin* en deswegens crimineel vervolgd, Rotterdam, 1823 en W. P. Sautijn Kluit, *Arlequin*. Overdruk uit *Nederlandsche Spectator* 1884, nr. 13.

29. Zie noot 23.

30. Pleitrede van den schrijver der *Utopiaansche Courant*, Amsterdam, 1819, blz.

66. Op de titelpagina staat een schaduwportret van Wibmer met de regels:

„Dit is Wibmer, die, hoe snoed gelasterd en gesmaald,
Op nieuw bewezen heeft, dat de onschuld zegepraalt.”

31. *Idem*, blz. 6-7.

32. *Idem*, blz. XI.

tot 1830. Zijn geestverwanten van de jaren daarna schonken schuimende kelken klare wijn die even gretig gedronken werd als het in aardewerk verscholen vocht dat Wibmer de kenners aanbood.

Farrar heeft gelijk : „Journalism's past, like the country's, is full of ambiguities, contradictions, and moments of soaring greatness. It is a past which must be continually ordered, examined, learned from”³³. Misschien heeft een actueel fenomeen van de massacommunicatie, de underground-pers, ons de ogen geopend voor een stukje onvermoede marginale journalistiek met beperkte draagwijdte, maar een buitengewone felheid die in een later tijdperk bredere lagen van de bevolking bereikte en een bewustwordingsproces op gang bracht³⁴.

33. Ronald T. Farrar, *Mass communications history: a myriad of approaches*. In : Farrar/John Stevens, *Mass media and the national experience. Essays in communications history*, New York etc. (1971), blz. 1-13, hier blz. 13.

34. Cfr. Joan Hemels, *De underground press als factor van verandering in de geïndustrialiseerde samenleving*. In : *Kernvraag*, febr. 1972, nr. 27, blz. 17-23.